

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDAKİ (1923-1946) İNSAN/BİREY YETİŞTİRME PARADİGMASININ SON OSMANLI BİRİKİMİ İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Nurhayat Çelebi
Marmara Üniversitesi
nurozdayi@marmara.edu.tr

H. Tezer Asan
Marmara Üniversitesi
tezerasan@gmail.com

Özet

Çalışmada Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki insan/birey yetiştirme anlayışı, ülkenin kurucusu ve köklü devrimlerin önderi Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde başlatılan eğitim seferberliğinin temel ilke ve amaçları çerçevesinde incelenmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya konan eğitim anlayışı ve bu anlayışın temelini oluşturan insan/birey yetiştirme disiplini, dönemin eğitim yasa ve yönetmelikleri, eğitim uygulamaları ile ülkenin kurucu ve yönetici tabakasının söylemleri çerçevesinde değerlendirilmekte ve analiz edilmektedir. Bu analiz yapılırken Cumhuriyet'in ilk yıllarının kurucu tabakasının yetiştiği Son Osmanlı birikimi de mercek altına alınmaktadır. Özellikle cumhuriyetin öncül dönemi olması nedeniyle II. Abdülhamid dönemi yoğun bir biçimde ele alınmıştır. Çalışmada, Cumhuriyet'ten önceki son dönem olması itibarıyla II. Meşrutiyet dönemi siyasi ve fikir akımları, eğitim hayatındaki gelişmeler, düşünceler ve değişim girişimleri Cumhuriyet döneminin temellerine etkisi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın bulgularına göre cumhuriyet dönemi eğitim paradigmaları ve insan yetiştirme disiplini, öncül dönemler olan Mutlakiyet ve Meşrutiyet Dönemleri ile alt yapısı hazırlanan, ulusal ve uluslararası fikir gelişmelerinden, siyasi ve sosyal hareketlerden etkilenmiş ve beslenmiştir. Özellikle global düzeyde döneme damgasını vuran ulusalcı/milliyetçi paradigmaların Son Osmanlı döneminden itibaren adım adım yeni Cumhuriyet'e doğru gelişip kökleştiği, eğitim anlayışlarına da şekil veren bir güç durumuna geldiği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, disiplin, birey yetiştirme paradigmaları, Cumhuriyet dönemi eğitimi.

COMPERATIVE ANALYSIS OF HUMAN/INDIVIDUAL DEVELOPMENT PARADIGM WITH OTTOMAN ACCRETION IN THE EARLY REPUBLIC (1923-1946)

Abstract

In this study, the understanding of human growing in the first years of republic is examined according to the guidance of Mustafa Kemal Atatürk who is the founder of the country and owner of the the radical revolutions. While analyzing the understanding of education in the first years of republic and the human growing dicipline which is the basis of this understanding, this period's education, rules and regulations, education applications, also last Ottoman accumulation which the founder group of republic growed examined. Especially because it has been thought as the guiding period of republic, II. Abdulhamid period has great importance. In this study, because it was the last period before republic II. Contitutional Monarcy period politics and opinions, the developments in the life of education, opinions and attemps of change is evaluated according to its effects on the republic period's basis. According to findings of the study, republic period educational pradigmas and human growing dicipline effected by the polictical and social movements, national and international opinion developments which substructure was prepared in the period of Contitutional Monarcy and Autocracy. Especially nationalist pradigmas which effected the period globally, beginning from the last Ottoman Period, started to develop straight to republic and it became a power which directed education understanding.

Key Words: Education, dicipline, human growing paradigmas, Republic period education.

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarındaki (1923-1946 yılları arası) eğitim anlayışındaki insan/birey yetiştirme paradigmasının cumhuriyetin öncül dönemi olan son Osmanlı birikimi ile karşılaştırmalı analizini ortaya koymaktır. Çalışmada;

- I. Meşrutiyet ve Mutlakiyet dönemi eğitim algısı ve yenileşmeler,
- II. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki (1923-1946) eğitim algı ve yenileşmeler karşılaştırmalı olarak alınmıştır.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu devrimci tabakasının doğduğu, yetiştiği Son Osmanlı birikimini anlamak, dönemin sosyal ve siyasi özelliklerini olduğu kadar eğitim alanındaki gelişme ve değişimleri de analiz etmek yeni cumhuriyetin temellerini anlamak açısından önem arz etmektedir. Nitekim pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında cumhuriyetle birlikte gerçekleşen atılımlar ve köklü değişimler birey/insan yetiştirme anlayışında ciddi dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Sosyal vatandaş algısının yoğun olarak eğitim alanına yansıdığı 1923-1946 yıllarının insan/birey yetiştirme paradigmasının öncül dönemlerinin getirdiği neden-sonuçları ile incelenmesi global düzeyde olduğu kadar ulusal düzeyde de etkileşimlerin görülmesine olanak tanıyacaktır. Türk eğitim anlayışının ilk yıllardaki paradigmasının analizi, günümüz insan/birey yetiştirme anlayışının irdelenip geliştirilmesine de katkı sağlayabilecektir.

YÖNTEM

Bu çalışma "kuramsal analitik araştırma" yapmayı hedeflemektedir. Kuramsal analitik araştırma, mevcut durumun belirlenmesi ve analiz edilmesine yönelik bir araştırma modelidir. Dolayısıyla araştırma nitel bir çalışmadır. Çalışmada çözümleyici analize ulaşmak için -nitel araştırma desenine uygun olarak- nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi yapılmıştır. Alt problem olarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi eğitim anlayışının karşılaştırılması ve eğitim sistemimize yansımalarının ne şekilde olduğunu inceleme altına alınmıştır.

1. Meşrutiyet Ve Mutlakiyet Dönemi Eğitim Algısı Ve Yenileşmeler

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Cumhuriyet ideolojisini ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran devrimci kesim, temellerini ve öncülünü Osmanlı'nın son döneminde bulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği inkılaplarda Türkçülük ve batıcılık cereyanlarının izleri görülmüştür. Bu fikir akımlarının geliştiği dönem ise II. Meşrutiyet dönemi ve onu besleyen öncül dönemler (I. Meşrutiyet ve Mutlakiyet Dönemi) olmuştur (Tunaya, 2010, s.97).

Osmanlı'nın bu son dönemi, gerek global -dünyada gelişen ve süregelen- değişimlerden gerekse içteki değişim, gerilim ve gelişmelerden etkilenen zengin bir fikir ve sosyal yaşamın olduğu dönem olarak dikkati çekmektedir. Osmanlı'nın toprak kayıpları ile başlayan gelişim ve değişim çabaları, zaman zaman varolana ve geçmişe sarılma eğilimi ile birbirinden farklı fikir akımlarına ve uygulamalara zemin hazırlamıştır. Çok uluslu bir İmparatorluk olan Osmanlı'nın içindeki gayri-müslim unsurların beklentileri, istekleri ve milliyetçilik fikir akımının yayılması ile ivme kazanan (yurt dışı desteklerle de desteklenen) imparatorluğa karşı zararlı eylem ve hareketleri bu sürece önemli etkileri olan ayrı bir faktör olarak dikkatleri çekmektedir.

Özellikle III. Selim ile başlayan yenileşme girişimlerinin eğitime olan yansımalarından hareketle oluşan eğitim reformları dönemi, II. Abdülhamid döneminde yaşanan içsel ve dışsal siyasi gelişimlerin, sosyal ve siyasi yapılanmanın etkisiyle kendine has özellikler taşıyan süreçlerden geçmiş ve cumhuriyet birey algısının oluşumunda anahtar konumunda olmuştur. Kısa ömürlü olan I. Meşrutiyet ve sonrasında uzun zaman ülke yönetiminde aktif olacak olan, hem eğitim hem de eğitimciler üzerinde –ve dolayısıyla tüm sosyal yapı üzerinde- ciddi etkileri görülen Mutlakiyet Dönemi eğitim algı ve anlayışı da cumhuriyet eğitiminin yapı taşlarının oluşumunda oldukça etkili olmuştur

Nitekim 1871-1876 yılları, "İslamcılık, Batıcılık, ulusçuluk" akımlarının sürekli rekabet halinde olduğu fırtınalı bunalım yıllarıdır. Osmanlı Devleti'ne çağdaş bir yasal birlik verme amacıyla başlayan kanun-i esasicilik akımı bu süreç sonunda İslamcılık düşün akımına doğru bir ivme göstermiştir. Keza bu sürecin önemli hazırlayıcıları da vardır. Yeni Osmanlılar'ın eleştirilerini yoğunlaştırmaları ve Ali Paşa'nın 1871'de ölümü ile Tanzimat Dönemi

kapanmıştır. Bundan sonraki süreç ise bunalımları içinde barındıran bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bunalımın üç önemli nedeni vardır: birincisi, 1875'te devletin borçlarının faizlerinin yarısı kadarının ödenmesinin durdurulacağını devletlere bildirmesidir. Bunda Rusya'nın kurnaz diplomasi oyunlarının etkisi çoktur. İkinci olay ise Britanya başbakanı Disraeli'nin bozmaya çalıştığı Petersburg-Viyana-Berlin mihverinin Tanzimat Reformlarını Avrupa devletlerinin kontrolü altına alma tekliflerinin güçlenmesidir. Üçüncü olay ise Reşit Paşa'nın önceden tahmin ettiği gibi, Balkanlar'da Müslüman-Hıristiyan halk boğazlaşması olarak görülen olayların Avrupa'da özellikle siyasi yaşamda yarattığı tepkilerdir. İşte bu koşullar Yeni Osmanlı hareketinin sahip olduğu siyasal güç desteğini arttırmış ve Mayıs 1876'da bir devrim gerçekleşmiştir (Berkes, 2011, s. 309-311).

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda 1880'li yıllar, özellikle eğitim cephesinde de olağanüstü bir hareketlenmenin olduğu bir dönemdir. Bu dönem aynı zamanda üç sultanın gelip geçtiği, anayasa münazaralarının yapıldığı, Rus Savaşı'nın yaşandığı, Düyun-u Umumiye'nin kurulduğu bir dönemdir (Fortna, 2005, s.51). 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu önemli reform programlarını hayata geçirmiştir. Bunlardan en önemlilerinden biri de eğitim hareketleri alanında olan girişimlerdir (Evered, 2012, s.1).

Osmanlılarda bu dönemde yapılan eğitim reformları, yalnızca batılılaşma, çağdaşlaşma temel nedeni üzerinde şekillenmemiştir; zira eğitim aracılığı ile öğrencilerde merkezi otoriteye karşı itaat ve sadakat duyguları uyandırmak üzere dinsel ve ahlaki telkinlerin yapılması ve bu kadim gelenekle Osmanlılık bilincine sahip sadık vatandaşların yetiştirilmesi de hedeflenmiştir. Nitekim Osmanlı'da özellikle siyasi buhran dönemlerinde merkezi otorite, hem çocukları hem de yetişkin vatandaşları camilerde ibadete ve mahalle mekteplerinde dini eğitime yönlendirmiş ve buna zorlamıştır. Taşrada ve İstanbul'da otoritesini sağlamlaştırmaya çalışan Bab-ı Ali, 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında bu tedbir ve zorlamaları giderek artırmıştır. Okul haritaları ve ders kitapları dahi Osmanlı'nın bütünlüğü ve bölünmezliğine vurgu yapacak şekilde bir düzenlemeye tabii tutulmuştur. 1870'ler bu geleneksel yaklaşımlar, tek tipleştirici ve düzenleyici bir disiplinizasyona dönüşmüştür (Somel, 2010, s.26).

Özellikle Sultan Abdülhamid dönemi cumhuriyet eğitiminin temellerinin oluşması açısından çok önemli gelişmeleri içinde barındıran bir dönem olmuştur. Keza II. Abdülhamid modern eğitim sisteminin yayılmasını teşvik etmiştir. Öyle ki ona "maarifperver" hükümdar denilmiştir. Ne var ki bu rasyonalist eğitim sistemi onun halife olarak prestijini aşındıracak ve bu okullardan mezun olanlar onu tahttan indirecektir. Eğitim sahasındaki bu değişimler ancak sınıfsal bir bağlam içine yerleştirildiğinde gerçek anlamını kazanmaktadır. Eğitimde atılan adımlar toprağa dayalı bir Müslüman orta sınıfın yükselişiyle aynı döneme denk gelmektedir. Bu yeni orta sınıfın devlete karşı sadakat ve bağlılığı; çıkarları ve toplumsal konumunun yanı sıra kültüründen kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki bu Müslüman orta sınıf, milliyetçi bir aydınlar grubunun oluşmasını sağlamıştır. Nitekim kasaba ve şehirlerdeki okulların genellikle bu orta sınıf üyeleri tarafından kurulup devlete devredildiği görülmektedir (Karpas, 2009, s.28-29).

Öte yandan II. Meşrutiyet'in hemen öncesindeki istibdat dönemi, Abdülhamid rejiminin otoriter yönetimi ve sert önlemleri, dönemin öğretmenlerini, entelektüellerini, düşünürlerini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde muhalif faaliyetlere yakın öğretmenler devlet birimleri tarafından sürekli gözetim altında tutulmuşlardır (Somel, 2010, s.118). Sansür müessesesi yayınlanan tüm yazıları, dergileri, gazeteleri kontrol ve denetim altında tutmuş, günlük gazeteler bile yayınlanmadan önce sansürcülerin elinden geçmiştir (Berkes, 2011, s.344,348). Padişah, maarif memurlarından tercüme edilecek tüm kitap ve yazılara devlet, saltanat ve hilafet makamları düşünülerek dikkat etmelerini ve zararlı yayınlara izin vermemelerini istemiş, bu ilkelere uymayanların görevlerinden alınacaklarını bildirmiştir (Akyıldız, 2009, s.178). Öte yandan bu dönemde tüm bu baskı ortamına karşılık, Batı ile doğrudan kültürel temasların arttığı, Batı kaynaklı yeni edebiyat ve fikir akımlarının ortaya çıkıp geliştiği; Tanzimat dönemine oranla daha fazla gazete ve derginin yaygınlaştığını görmek de mümkün olmuştur. Sayısal olarak 116'yı bulan gazete ve dergilerde yabancı ve azınlıkların rolünün büyük olduğu da görülmektedir (Kafadar, 1997, s.115). Azınlıklar bu dönemde ciddi çalışmalar içinde olmuşlar ve bu çalışmalar dış desteklerle de beslenmiştir.

Sosyal disiplinizasyon politikası, Abdülhamid devri boyunca en sert hâliyle uygulanmış ve padişaha sadık ve dini bütünü bir nesil yetiştirilmeye çalışılmışsa da bunda çok başarılı olunamamıştır (Somel, 2010, s.234). Cumhuriyet'ten hemen önceki bu dönem, İslamcılık akımının en güçlü şekilde öne çıkarıldığı ancak halifelik

makamının İslami unsurları bir bayrak altında toplamaya yetmediği bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Zira, II. Abdülhamid döneminde etnik ulusalcılık anlayışını ortadan kaldırma çabaları ve ülkenin bütünlüğünü bu sayede sürdürme girişimleri, bu politikaların Müslüman ve Gayr-i Müslimler arasında eşitsizlik yarattığını düşünen entelektüeller tarafından da engellenmiştir. Keza II. Abdülhamid'in siyasi ve askeri gelişmelerle beslenen "İslamist" politikalar izlemesi rahatsızlığa da neden olmuştur (Evered, 2012, s.15-16). Kaybedilen savaşlar ile birlikte dini değerlerin bütünleştiremediği, İslami toprakların da kayıplarının yaşandığı ancak ulusal nitelikleri ile devlete sadık nitelik taşıyan Türk tebaanın tüm bu süreçlerden sonra varlığını koruyarak kaldığı görülmesi ulusçu değerleri öne çıkarmıştır. Nitekim, uzun süreli ve zorlu savaşlardan dolayı II. Meşrutiyet dönemi, "vatandaşlık görevi" olarak tanımlanan askerliğin en önemli görev olarak görüldüğü bir dönem olmuştur. Özellikle zorunlu askerlik hizmetini toplumda yerleştirme, gençlerin askerlik hizmetinden kaçma yerine istekli bir biçimde orduya katılmalarını sağlama hedefleri eğitim aracılığı ile gerçekleştirilmeye çalışılan temel hedefler haline gelmiştir. Vatana, meşrutiyet rejimine, onun değer ve kurumlarına bağlı, görevlerinin bilincinde, sağlıklı bir vatandaş yaratılmaya çalışılmış; eğitimde modernleştirme çabalarına hız verilmiş ve bu dönemde paramiliter eğitim çalışmalarında Alman yardımına da sıklıkla başvurulmuştur (Ateş, 2012, s.126).

Keza, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa'da meydana gelen gelişmeler Osmanlı Devleti'nin tüm kurumları üzerinde olduğu gibi eğitim alanında da ciddi girişim ve değişikliklere neden olmuştur. Özellikle ordunun modernize edilmesi temelinde gerçekleşen militarist eğitim anlayışı bu dönemin belirgin karakteristik özelliğidir. Balkan Savaşları yenilgisinin Osmanlı'da yarattığı hayal kırıklığı ve bu hayal kırıklığı ile oluşan kötü gidişi doldurma, vatani koruma, savaşları kazanma hedefleri, İttihat ve Terakki öncülüğünde vatansaver, kuvvetli, milli bilinç sahibi, savaşıma hazır asker vatandaşlar yetiştirme çabalarına dönüşecektir. Nitekim Balkan Savaşları ve bunun Türk devletinde/insanında yarattığı travmatik etkiler yetiştirilmek istenen birey anlayışına ciddi etkilerde bulunmuştur.

Dünya genelinde hızla yayılan milliyetçilik akımı nedeniyle imparatorluğun sürekli toprak kayıplarının artması, II. Meşrutiyet sonrasında yönetimde en etkin güç olan İttihat ve Terakki'yi anayasanın ilanında tüm unsurları bir arada tutmak üzere öne çıkan "Osmanlılık" fikrinden uzaklaştırmaya başlamıştır. Nitekim, Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunun aldığı yenilgi ve Rumeli'nin kaybının yarattığı derin etki ve travma, yenilginin nedenlerini araştıran geniş bir literatürün oluşmasına da etki etmiştir. Bu süreçle birlikte ulusalcı fikirler etkili olmaya başlamış, "milli müdafaya okulda başlanması" gibi hedefler eğitimde öne çıkmıştır. "Türklük" ve "Türkçülük" gelişimiyle birlikte çocukların ve gençlerin eğitiminde, milli, vatansaver öğeler başat değerler haline gelmiştir. Ahmed Cevad, Ahmet Rıza, Abdullah Ani, Ömer Seyfettin, Şükrü Bey, Selim Sırrı Tarcan, Ethem Nejad, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp gibi II. Meşrutiyet Dönemi eğitim anlayışında etkileri ve hizmetleri olan aydınların yazıları ve fikirlerinin Cumhuriyet dönemi insan yetiştirme paradigmalarına alt yapı hazırladığı da görülmektedir (Lewis, 1970, s. 190-207; Ateş, 2012, s.215-230).

2. Cumhuriyet Dönemi Ve Eğitim

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin kurucusu ve köklü devrimlerin önderi Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde başlatılan eğitim seferberliği, temel ilke ve amaçları ile yeni bir insan/birey yetiştirme paradigmasını da içermektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya konan eğitim anlayışı ve bu anlayışın temelini oluşturan insan/birey yetiştirme disiplini, dönemin eğitim yasa ve yönetmelikleri, eğitim uygulamaları, eğitim dergi ve makaleleri, yine dönemin eğitim uygulamalarına katkı sağlayan eğitimci, entelektüel ve siyasetçilerin söylev, demeç ve uygulamaları ile de desteklenmiş ve beslenmiştir. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarının kurucu tabakasının yetiştiği Son Osmanlı birikimi de bu sürecin yapı taşlarının oluşmasında büyük bir işleve sahip özellikler içermektedir.

Cumhuriyet'ten önceki son dönem olması itibarıyla II. Meşrutiyet dönemi siyasi ve fikir akımları, eğitim hayatındaki gelişmeler, düşünceler ve değişim girişimleri, Cumhuriyet döneminin temellerine etkisi en yoğun hissedilen süreci temsil etmektedir. Cumhuriyet dönemi eğitim paradigmaları ve insan yetiştirme disiplini, dönemin çehresini yansıtan Halkevleri, Halk Odaları, Köy Enstitüleri, ilköğretim, ortaokul ve lise çalışma ve uygulamaları II. Meşrutiyet dönemi atmosferinde yetişen entelektüel ve devrimcilerinin pratikte yansımalarını temsil etmekte; bu süreçteki birey yetiştirme algısı yepyeni bir devletin kurulduğuna tanıklık etmektedir.

1920’de Osmanlı Devleti parçalandıktan sonra, Ankara’da kurulan TBMM döneminde ülke düşman işgallerine karşı “Milli Mücadele” dönemi yaşamıştır. Kurtuluş Savaşı’nın yaşandığı bu dönemde özellikle milli mücadelenin mimarı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün askeri savaş sürerken bile eğitimle ilgili konuşmaları ve bu konuya verdiği özel önem, ülkenin kurucu tabakasının eğitime sonraki zamanlarda çok özel bir önem vereceğini işaret etmiştir. Keza Sakarya Muharebesi devam ederken Ankara’da toplanan Maarif Kongresi’ne katılması da bunun en somut örneklerinden biridir. Nitekim ilk hükümet programında, meclis konuşmalarında eğitim konusu özellikle ele alınmış ve tartışılmıştır. İlk hükümet programında “Dinsel ve ulusal eğitim”den söz edilmiş ve çocukların “yaşamda başarılı olmalarına yardımcı olacak” bir eğitim anlayışı dile getirilmiştir. Bu programda “kendine güvenen, girişimci ve vatansever bir karakter oluşturulmasını sağlayan üretici düşünce ve bilinci uyandırmak” (Binbaşoğlu, 1995, s.173) amacı öne çıkarılmıştır. Hükümetin en önemli görevi “milli eğitim işleri” olarak tanımlanmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk 1 Mart 1922’de Meclis’in 3. toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında “hükümetin en verimli ve en önemli ödevi” olarak milli eğitim işlerini göstermiştir. Hükümetin yetişecek çocuklara ve gençlere “kendi benliğine, ulusal geleneklerine düşman unsurlarla savaşmayı, ulusuna, vatanına candan bağlı” olma değerleri kazandıracak bir eğitim anlayışı söz konusudur.

Nitekim Türkiye’de eğitim anlayışı, 1923’te yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla- kendisinin öncülü olan son Osmanlı döneminin temel ön kabullerinde önemli değişimler yaşamıştır. Bu değişimler eğitim programlarına, uygulamalarına olduğu kadar eğitimde uygulanan disiplin anlayışına ve uygulamalarına da etki etmiştir. Cumhuriyet eğitiminin eğitim ve disiplin nizamı, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, laik, devletçi, inkılapçı vatandaşlar yetiştirmek için çalışmıştır. Cumhuriyet eğitim ve disiplin sistemi milliyetçi vatandaşlar yetiştirmeyi ana gaye olarak benimsemiştir. Tüm eğitim programları ve disiplin ilkeleri bu amaçlar temelinde şekillendirilmiş ve uygulanmıştır. Cumhuriyet eğitiminde esas prensip millî karakterde olmuştur, çocukların ulusçu olarak yetişmesi hedefleriyle çocuklara okulu sevdirmeye gayesi vardır. Eğitimin sosyalleştirme, sistemin devamını sağlama ve sistemsel değerleri vatandaşlara benimsetme işlevi ön saftadır.

Eğitim yoluyla, ailesini, vatanını, ulusunu seven ve onu yüceltmeye çalışan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen, insan haklarına saygılı, hür ve demokratik bir ülkenin vatandaşlarında bulunması gereken niteliklere kavuşmuş “iyi insan” ve “iyi yurttaş” yetiştirmek amaçlanmıştır (Yamaner, 1999, s.108). Bu ilke doğrultusunda da eğitim programlarından, ders kitaplarına, disiplin uygulamalarında cezalandırma ve ödüllendirmeye kadar her alanda “Türk olma” ve “vatandaş olma” nitelikleri ön plâna çıkarılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitim anlayışı ve eğitim kurumu, yapılan devrimlerin içselleştirilmesi ve yayılması için bir rejim propagandası aracıdır. Çocuk ve gençlerin disiplininde bedensel ve düşünsel eğitimin ve karakter gelişiminin “tarhimizin öngördüğü” yüksek düzeye çıkarılması hedeflenmiştir. Öte yandan Türk eğitiminde 1923’ten bu yana gözetim ve yönlendirme ağını besleyici ve destekleyici birtakım ritüeller belirlenmiş ve uygulanmıştır. Millî bayramlar, 10 Kasım ritüeli, bayrak töreni ve İstiklal Marşı ve öğrenci andı gibi ritüeller bütünleştirici ve birleştirici ritüeller olarak halâ eğitim sistemimizde uygulanmaktadır (Meşeci, 2007, s.234).

Yetiştirilmek istenen insan/birey anlayışı padişahlıktan sonra yeni yönetim sistemi olan Cumhuriyet ve demokrasinin ihtiyaç duyduğu insan ve “vatandaş” tipini yetiştirme üzerine kurulmuştur (Akyüz, 1999, s.295). Bu amacı destekleyen yasa, yönetmelik ve programlar yayınlanmış; iktidar eğitimcilerle sıkı iletişim içinde olmaya özen göstermiştir. 1926’da yayımlanan “İlkokul Programı”nda Cumhuriyet’ten önceki dönemde yöneticilerin isteklerine boyun eğen bir tebaa eğitimi değil, çevresine etkin uyum sağlayacak ve yararlı olacak yurttaşlar yetiştirilmesi’nin hedeflendiği ifade edilmiştir. Eğitim ile amaçlanan hedeflere ulaşılması ve Türk yönetim sisteminin hedeflediği vatandaş tipinin oluşturulması için cumhuriyetin ilk yıllarında büyük bir eğitim seferberliğine girilmiştir. Hatta bu eğitim ağı, ulus-millet okulları ve halkevleri yapılanmasıyla okul kurumunun dışına taşarak ülkenin en ücra köşesine bile ulaşılması hedeflenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Millî Eğitim yapılanmasının en merkezi yeri olan Bakanlık ile eğitimin temel uygulayıcıları olan öğretmenler arasında doğrudan iletişim kurulduğunu, dönemin eğitim bakanlarınca öğretmenlerin şahıslarına yazılan mektuplar, destek ve teşvik yazıları, seminer ve nutuklarla (radyo konuşmaları ve her eğitim-öğretim yılı başında okullara

ve öğretmenlere tebliğ edilen, ilk derslerde okunan ve okulda görünen bir yere asılarak ilân edilen, vatandaşlık, ülkeye hizmet ve milletin yararına çalışma esaslarını öne çıkaran hitaplarla) eğitimin sosyal işlevlerinin desteklenip güçlendirilme amacı taşıdığı görülmektedir. Eğitimin etkin işlevsellik kazanan bir yapılanma arz etmesi için öğretmenlere özel bir önem verilmiş, özellikle ülkenin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, eğitim politikacıları ve uygulayıcıları tarafından öğretmenlere yönelik politik düzenlemeler ve destekler artırılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, eğitim uygulamalarının temel taşları olan öğretmenlere, “Muallimler! Yeni nesli, Cumhuriyet’in fedakar muallim ve mürebbiyeleri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Cumhuriyet fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seviyeli muhafızlar ister. Muallimler sizin başarınız, Cumhuriyet’in başarısı olacaktır. Yeni Türkiye’nin birkaç seneye sığdırdığı askerî, siyasî, idarî inkılabat sizin, içtimai ve fikrî inkılabatı muvaffakiyetinizle teyit olunacaktır.” sözleriyle verilen değer ve yüklenen işlevi ifade etmektedir (Kafadar, 1997, s.147).

Bu dönemde eğitim aracılığıyla, Türkiye’nin kurulduğu ilk yıllarda sisteme ve kurallara itaati üstün hedef sayan bireylerin yetiştirilmesinin de hedeflendiği kurulmaya çalışılan disiplin pratiklerinde görülmektedir (Taşkıran, 1962, s.32). Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitimde, eski Türk kültürü, gelenekleri ve millî benliği üzerinden temellendirilen itaat teması, kimi eğitim bilimcilerce Cumhuriyet’in ilk yıllarında kendisine sunulan bilgiyi sorgulamaksızın, mutlak bir doğru olarak kabul eden itaatkâr ve uyumlu yurttaşın yaratılmasına yol açmakla da eleştirilmiştir. Talimatname ve yönetmeliklerde “Türk çocuğu, Türk devletinin kanunlarına, Türk cemiyetinin ahlâk kaidelerine, okulun nizamlarına içinden gelerek ve severek itaat eder” ifadeleri yer almaktadır (MEB, Tebliğler Dergisi, 13 Eylül 1939, s.12-14).

Cumhuriyetin ilk yıllarında bireylere bir taraftan vatani için kişisel vazifelerini yerine getirmek diğer taraftan da sosyal alandan dışlanmamak için, sınırları belirlenmiş bir çerçeve içerisinde, kendisi için tanınan haklarla yaşamaya riayet etmesi gerektiği öğretilmektedir. Millî menfaatler doğrultusunda bireysel özgürlüklerin sınırlandırılacakları sıklıkla vurgulanmış ve haklardan çok yurttaşın vazifeleri, özgürlükten çok otorite itaat-birlik ve bireysel varlıklardan çok devlet-millet-cumhuriyet gibi kolektif bütünler ders kitaplarında çok yoğun bir biçimde işlenmiştir (Parlak, 2005, s.495). Nitekim, yeni devletin ilk Maarif Vekili olan İsmail Safa, cumhuriyetin ilânından hemen sonra 19 Aralık 1923 tarihli genelgesinde “Mektepler Cumhuriyet esaslarına sadık kalmayı telkine mecburdur.” demektedir. Atatürk de dahil olmak üzere tüm eğitim söylev ve konuşmalarında eğitimin uygulayıcı olan Türk öğretmenleri de bu telkinler ve iktidarın güvencesine hizmeti esas alan eğitim ve disiplin hizmetine çağrılmakta, bu ilkeler doğrultusunda da öğretmeninden öğrencisine, hatta Halkevleri aracılığıyla okul kurumu dışında kalan vatandaşlara uzanan geniş bir ulaşım ağı inşa edilmektedir (Kafadar 1997, s.145-148).

Ülkenin en uzak köşesindeki bireylere bile ulaşma gayesi ile özel önem atfedilen eğitim seferberliğinde millet mekteplerinin yanı sıra adında okul sözü bulunmamakla beraber tam anlamıyla birer millet mektebi olan, yurttaşların bilgice, görgüce yükselmeleri yolunda üzerine büyük vazifeler almış bulunan Halkevleri ve Halkodaları kurulmuş ve bunlar inkılap fikrinin büyük halk kitlelerine yayılmasını başlıca ödev bilmişlerdir (Akverdi 1943, s. 10). Köylere kadar sokulmuş olan Halkodaları, çoğu yerde halk okulu görevini üzerine almış, inkılap değerlerini halka kazandırmak için kamu eğitimi misyonuyla var güçleriyle çalışmışlardır (Öztürk, 1949, s.26). 1928’lerden itibaren girilmiş olan okuma-yazma seferberliğinde Atatürk, başöğretmen ünvanıyla kara tahtanın başına geçmiş, bizzat halka okuma-yazma öğretmiştir. 1930’lardan sonra ise, Cumhuriyet devrimlerini halka aydınlatmak ve Cumhuriyet’in ihtiyaç duyduğu “vatandaş”ı yetiştirme ihtiyacı öne çıkmıştır. Bu nedenle de artık tarihi görevlerini tamamlamış olan Türk Ocakları kapatılmış 19 Şubat 1932’de Halkevleri kurulmuştur. Halkevleri ve Halkodaları, Atatürk ilke ve inkılaplarını yaymak, benimsetmek, halkı sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan geliştirmek amaçlarını taşımıştır. Bu yapılarla ülkenin tüm köşelerinde, tüm Türk vatandaşları üzerinde sosyal çevrenin etkilerinin yerine geçecek olan geniş bir etki ağı oluşturulmuştur. Millet mektepleriyle vatandaş olma ülküsü, eğitimin temel ereği olmuştur. Ulusal kültür ve ideali benimseyen ve buna bağlı olan bir topluluk oluşturmak ana hedeftir (Kara, 1999, s.15-40). Bu hedefler üzerine şekillenen halk terbiyesinde,

Halkevleri ve Halkodaları aracılığıyla Cumhuriyet ilkelerini bireylere taşıyan kitaplar, dergiler, söyleşi ve seminerler, gösteri ve piyesler sunulmuş, çeşitli kurslarla vatandaşa hizmet verilmiştir. Birebir sohbet ve diyaloglarla kurulan iletişim ağı ile de etkin bir eğitim ve etki ağı ortaya konulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında -yukarıda belirtilen tüm bu hedeflerden dolayı- özellikle ilköğretimin üzerinde oldukça durulmuştur. Çünkü ilköğretim, inkılabları, laikliği topluma benimsetecek, özellikle geniş kırsal kitlelerin davranışlarını değiştirecek bir araç olarak görülmüştür (Akyüz, 1999, s.303). Eğitim, programları ve kurumlarıyla hemen hemen her toplumda devletin ideolojik aygıtı olma fonksiyonunu üstlenmiştir. Öte yandan bu dönemde uygulanan Köy Enstitüleri deneyiminde mümkün olduğu kadar geniş bir özgürlük, eleştiri ortamı sağlanmaya çalışılmış; öğrencilerin kontrolü ve etkinliğini öne çıkaracak uygulamalara gidilmiştir. Nitekim öğrenciler, düzenli olarak gerçekleştirilen eleştiri saatlerinde arkadaşlarını, öğretmenlerini, okul müdürünü ve hatta dönemin cumhurbaşkanını bile özgürce eleştirebilmişlerdir. 1940 yılında köy öğretmeni ve köyde yaşayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere, Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in ve ilköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un çabaları ile 3803 sayılı yasaya göre Köy Enstitüleri açılmıştır. Cumhuriyetin temel ilkelerini yurdun en ıssız köşesine ve büyük çoğunlukta bulunan köylere götürmek üzere yapılan girişimlerin en önemlilerinden biri olan Köy Enstitüleri hem programları hem uygulamaları itibariyle bir eğitim devrimi kurumlarıdır. "Köy Enstitüleri" adıyla kurulan bu okullar, amaç olarak olmasa da savundukları ilkeler itibariyle, dünyadaki yeni okulların (iş prensibi okulları) adeta birer uzantısı durumunda olmuşlardır. Buralarda "Demokratik Eğitim" büyük ölçüde uygulanmıştır (Candoğan, 1997, s.11; Makal, 1996, s. 17; Sarıhan, 1996, s. 4). Cumhuriyetin hedeflediği "özgür düşünceli, sorgulayan" birey tipinin pratikteki uygulamalarla da oluşturulmaya çalışıldığı bu okullar, dönemlerinde olduğu kadar kapatıldıklarından sonra da sorgulayan bireyleri kendilerine tehdit olarak gören egemen güçlerin eleştiri odağı olmuşlardır.

1944 yılının 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı'nda halka yönelik yaptığı nutukta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün eğitim ve öğretime vurgu yaptığı, Cumhuriyetin ilk günden itibaren öğretim ülküsünü büyük bir ciddiyetle ele aldığı ve eğitimin yurdun her yanında yaygınlaştırılmasının hedeflendiğini ifade ettiği görülmektedir. Millî terbiye ve disiplinin en temel hedefinin devlet ve milletin yararı olduğunun vurgulandığı nutukta, öğretmenlerin millî terbiye ve eğitim vazifelerini politika vasıtası yapmalarının en zarar verici durum olacağı ve devletin tüm gücüyle bu duruma karşı olduğu, takipçi olduğu belirtilmektedir. Devletin vatan için zararlı öğretileri çocuklara taşıyan öğretmenlere karşı en sert tedbirleri uygulayacağı da vurgulanmaktadır. Her vatandaşın ırka dayanmayan, daha çok kültüre, dile ve vatana dayan bir Türk milliyetçisi olarak yetiştirileceği, eğitim esaslarının Atatürk'ün belirttiği 6 ilke olduğu (Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Milliyetçilik, Laiklik, İnkılapçılık) ve bu ilkelerin dönemin iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi'nin de temel ilkeleri olduğu belirtilmektedir. Cumhurbaşkanı İnönü, nutkunun sonunda Türk çocuklarına seslenerek "Sınır toprağı ve Türk bayrağı gibi aziz olunuz. Vatan sizden yurdun müdafaasını, yurdun mamurluğunu istiyor. Cemiyetimiz ve aileleriniz, faydalı olmanızı bekliyor" diyerek Türk çocuklarından beklenenleri ortaya koymaktadır (Öğretmen Sesi, 1944, No: 37-125, s.1-3).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki eğitimine ve birey yetiştirme anlayışına damgasını vuran Atatürk devrimleridir. Bu devrimlerin bir ulusal modernleşme ideolojisi olduğu ve milliyetçilik dışında pragmatizm, laiklik, ulusal egemenlik ve ampirik devletçilik gibi ilkelere de dayanan sürekli bir dinamizm oluşturulduğu görülmektedir (Giritli, 1988, s.1-5). Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda eğitimde ideolojik öğeler yoğun olarak kullanılmıştır. Milliyetçilik önde gelen bir öge olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal bir devlet olarak bütün bireyleri ulusal birlik içinde daima yüceltmeyi ve birleştirmeyi amaçlayan Türk milliyetçiliği ve millî egemenlik başat ideolojik değerlerdendir. Türkiye'de eğitimi biçimlendiren ideoloji toplumsal diğer kurumları biçimlendiren ideolojiden farklı değildir. Hâkim ideolojinin temel unsuru Atatürk ilkeleridir. 1950 öncesi dönemde belirleyici olan, Atatürk'ün kurmuş olduğu parti olan Cumhuriyet Halk Partisi'dir. Bu parti milliyetçilik anlayışını halkçılıkla birleştirip sosyal bir milliyetçilik anlayışına uygulayarak zaman zaman şovenizme varan öğelerle sergilemiştir. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar hiçbir alanda muhalefete izin verilmemiştir (Güven, 1998, s.77, 87).

Bu dönemde okulun görevi Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyal düzeni sağlamak ve devam ettirmektir. Okul kültürel mirası taşıyan kurumların en önemlilerinden biridir. Bunu gelecek kuşaklara aktararak bir anlamda mevcut düzeni korumayı da garanti etmektedir. Bireyleri egemen ideolojinin değerleri doğrultusunda geleceğe hazırlamaktır. Siyasî iktidarın ideolojik algısına göre şekillenen Türk eğitim sistemi ve Türk disiplin sistemi yapısı yine de bazı temel unsurları her dönemde bünyesinde taşımıştır. Ulus-devlet olma mantığının temel ana kavramlarından biri olan “milliyetçilik, vatanseverlik, ulusa hizmet” bunların başında gelmektedir. Bu kavramların içeriğinin doldurulması mevcut ideolojik yapıya göre belirlenmiş olsa da temel amaçlar arasında ulus-devlet olma şartlarına hitap eden bu ana değerler hep yer almıştır.

Osmanlı'nın son döneminde alt yapısı atılmış ulusalcı değerler üzerinde yükselen Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim, yine bu anlayışa uygun olarak milliyetçi, devletine sadık, cumhuriyet vatandaşı yaratma ülküsü çerçevesinde şekillenmiştir. Osmanlı'nın son döneminde özellikle Dünya'daki siyasi ve sosyal gelişmelerin yaptığı etkiyle ortaya çıkan fikir akımlarının (batıcılık, milliyetçilik, İslamcılık gibi) ülkenin varlığına değin yapmış olduğu etkiler dikkate alındığında cumhuriyetin ilk yıllarındaki başat fikir akımı olan ulusalcı anlayışın etki alanı daha da iyi anlaşılmaktadır. Ancak paradigmalardan insanlık tarihi içinde dönüşüm evrimi dikkate alındığında özellikle global baskı ağı içinde yükselişe geçen ve ülkenin varlığına tehdit unsuru haline gelebilecek fikir atmosferlerini iyi analiz etmek gerekmektedir. Zira günümüzde de bu fikir akımlarının savaşı ve bu savaşın tüm kurumlara olduğu gibi en başta eğitim kurumuna olan etkileri ve müdahaleleri devam etmektedir. Her ideoloji, kendi insanını yaratmak için eğitimi etkin kılmaya çalıştığından eğitim anlayışının hedeflediği insan/birey algısı o ülkenin bize geniş bir çehresini ortaya koyabilmektedir. Hem var olanı anlamak, hem de geleceğin dünyasını görmek açısından eğitim felsefesinin ve birey yetiştirme anlayışının analizi eğitim bilimcilerde değerli katkılar sunacaktır. Cumhuriyetimizin ilk yıllarında oluşan eğitim ve birey yetiştirme politikalarının analizi, hem eğitim üzerindeki dışsal/içsel etkileri anlamaya hem de günümüzde gerçekleştirilmekte olan paradigma değişimlerine de eleştirel ve yapıcı bir gözle bakabilmeye de yardımcı olacaktır.

Not: Bu çalışma 07-09 Kasım 2012 tarihlerinde Antalya'da 16 Ülkenin katılımıyla düzenlenen “World Conference on Educational and Instructional Studies - WCEIS-2012”da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akverdi, H. (1943). Yirmi yılın fikir hayatı. *Ülkü Millî Kültür Dergisi*, Yeni Seri Sayı: 51, Ankara: Zerbamat, 9-14.
- Akyıldız, A. (2009). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyüz, Y. (1999). *Türk eğitim tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ateş, S. Y. (2012). *Asker evlatlar yetiştirmek*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Berkes, N. (2011). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Binbaşıoğlu. C. (1995). *Türkiye'de eğitim bilimleri tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Candoğan, G. (1997). Köy Enstitüleri bayramı 17 Nisan. *Öğretmen Dünyası Dergisi*, Sayı: 208, Nisan, Ankara: Gündoğan Yayıncılık, 11-12.
- Evered, E. Ö. (2012). *Empire and education under the Ottomans*. London, Newyork: I. B. Tauris.
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i Hümayun*. Pelin Siral (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giritli, İ. (1988). *Atatürk ideolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güven, İ. (1998). *Türkiye'de 1950-1980 yılları arasında örgün eğitimde yapısal değişme ve ideoloji arasındaki ilişkiler*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı.

- Kafadar, O. (1997). *Türk eğitim düşüncesinde batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Kara, A. (1999). *Türkiye’de halkevleri*. Ankara: Halkevleri Yayınları.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlı’dan günümüze kimlik ve ideoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Lewis, B. (1970). *Modern Türkiye’nin doğuşu*. Metin Kıratlı (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Makal, M. (1996). Hasan Ali Yücel ve çağcıl eğitim. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, sayı: 227, Ankara: Evren Yayıncılık.
- MEB (1939). Ortaokullar, liseler, şehir ilk öğretmen okulları ile mesleki ve teknik okullar disiplin talimatnamesi. *Tebliğler Dergisi*, 13 Eylül, Ankara: Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 12-14.
- Meşeci, F. (2007). *Cumhuriyet sonrası Türk eğitim sisteminde ritüeller: Kuramsal bir çalışma*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Öğretmen Sesi Dergisi (1944). *İlköğretim davamız*. 15 Eylül, No: 37-125, İstanbul: Güven Basımevi, 4.
- Öztürk, H. (1949). Kamu eğitimi. *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, sayı: 28, cilt: 3, Ankara: Ulus Basımevi, 26-27.
- Parlak, İ. (2005). *Kemalist ideolojide eğitim “erken cumhuriyet dönemi tarih ve yurt bilgisi ders kitapları üzerine bir inceleme”*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sarıhan, Z. (1996). Geleceğin halk iktidarına miras köy enstitüleri. *Öğretmen Dünyası Dergisi*, Sayı: 1996, Nisan, Ankara: Uyum Yayıncılık, 4.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı’da eğitimin modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşkıran, T. (1962). *Türk ahlakının ilkeleri*. Ankara: Devlet Matbaası Milli Eğitim Vakfı.
- Tunaya, T. Z. (2010). *Türkiye’nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yamaner, Ş. (1999). *Atatürkçü düşüncede ulusal eğitim ‘dinsel ve geleneksel eğitimden laik ve çağdaş eğitime’*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.